

Varga Zsuzsanna

AZ AGRÁR-ELIT NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE A KÁDÁR-KORSZAKBAN*

Az elmúlt század viharos története erősen rányomta bélyegét a magyar agráriumra. A tulajdonosi és a termelési szerkezet a század második felében három nagy rendszerváltáson ment keresztül. 1945-ben radikális földosztás volt, 1949 és 1961 között több hullámban zajlott a kollektivizálás, végül a rendszerváltás után a privatizáció került napirendre. A sorra vett strukturális változások minden esetben hatást gyakoroltak az agrártársadalom, s azon belül az elit összetételére is.

Az agrártársadalom átalakulásáról számos értékes történeti, szociológiai, néprajzi munka született az elmúlt évtizedek során, ugyanakkor bőven maradt még „fehér folt”. Véleményem szerint ilyennek számít az agrár-elit 1945 utáni átalakulása is. Természetesen vannak olyan részkérdések, amelyek feltárása jól előrehaladt. Így például a rendszerváltás után megszorodtak azok a munkák, amelyek a Rákosi-korszakban „kuláknak” bélyegzett gazdagparaszti réteg sorsát vizsgálták.¹ Nem mondható ez el a szocialista agrár-elittel kapcsolatban. Hiába készültek a 70-es, 80-as években értékes résztanulmányok² a tsz-elnökökről, a szocialista gazdasági elit egyetlen titkosan választott csoportjáról, s hiába bővültek ki a kutatási lehetőségek 1989 után, mindez nem segítette elő ezen elitcsoport szisztematikus vizsgálatát.

---

* A jelen tanulmány egy hosszabb távú kutatás részét képezi. A kutatómunkát a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatása teszi lehetővé.

¹ Kítaszítottak I. „Magukkal fogjuk megszírozni a földet”. Szerk. Hantó Zsuzsa és mások. Bp. 2001.; Kítaszítottak II. Dokumentumok a hortobágyi zárt munkatáborokról, 1950–1960. Szerk. Füzes Miklós. Bp. 2002.; Kítaszítottak III. Családok munkatáborokban. Szerk. Hantó Zsuzsa. Bp. 2006.; Kajári Erzsébet: Hajdúnánási „kulák-ügy” 1951-ben. In: Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve 1999. Bp. 1999. 209–230.; Kávási Klára: Kuláklista. Bp. 1991.; Nagy József: A kulákkérdés és megoldása az 1948–1953-as években. Múltunk, 1999/3. 41–97.; Závada Pál: Kulákprés. Család- és falutörténeti szociográfia Tótkomlós, 1945–1956. Bp. 1991.

² Elsősorban a Szövetkezeti Kutató Intézetben készült munkákat kell megemlíteni. A vizsgált korszakra vonatkozóan – a teljesség igénye nélkül – lásd: Simó Tibor: A termelőszövetkezeti elnökök társadalmi mobilitása. Bp. 1975.; Meszticzky András: Elnökök, szakvezetők, munkavezetők a termelőszövetkezetekben. In: Szövetkezeti Kutató Intézet Évkönyve, 1975. Bp. 1976. 279–333. A 80-as években a Tömegkommunikációs Kutatóközpontnál is jelent meg hasonló témájú tanulmány: Pünkösti Árpád: Az elithez tartozni. A téveszelnökök kapcsolatrendszere. Bp. 1986. Az utóbb említett szerző kutatási eredményeit később a „Kiválasztottak.” című kötetben, 1988-ban tette közzé.

Az agrár-elit átalakulásának hosszú távú rendjeit tekintve számos kutatási kérdés jöhet szóba. Így például lehet vizsgálni az összetételét, a képzettségi színvonal és a karrierminták alakulását, a kapcsolatrendszer változásait, stb. Én azonban mindezeknél fontosabbnak tartom az agrár-elit és a hatalom viszonyának elemzését, e nélkül ugyanis a pártállami rendszer időszakában egyetlen elit-csoport története sem értelmezhető. Ráadásul éppen ez volt az a kérdés, amely 1989 előtt tabu-téma volt a kutatók számára.

Bevezetésként szeretném röviden tisztázni, hogy milyen értelemben használok az agrár-elit kifejezést, majd pedig felvázolom, milyen főbb kérdésekre koncentrálok a jelen tanulmányban. Eddigi kutatásaim alapján az agrár-elit tagjának tekintem mindazok összességét, akik az agrár-szférában személyes döntéseikkel érdemben képesek befolyásolni a kulcsfontosságú gazdasági folyamatokat.³ Az általam vizsgált időszakban ide sorolom a mezőgazdasági nagyüzemek (tsz-ek, állami gazdaságok) vezetői mellett mindazokat, akik a párt- és az állami apparátus különböző szintjein az agrártermelést érdemben befolyásoló döntéseket hozták.

A tanulmány első része egy rövid történeti bevezető, amelyben áttekintem mi történt a hagyományos elitcsoportokkal – köztük az agrár-elittel – vidéken az 1945 utáni évtized során. A második részben a szocialista agrár-elit létrejöttének körülményeit vizsgálom a korai Kádár-korszakban. A harmadik részben pedig felvázolom az érdekérvényesítési lehetőségeik főbb változásait.

A kutatómunka során egyrészt levéltári forrásokra támaszkodtam, másrészt éltem az oral history lehetőségeivel is. Felhasználtam a témára vonatkozó szociológiai, közgazdasági elemzéseket, továbbá szociográfiai műveket is. Jeleznem kell azonban, hogy a jelen munka egy folyamatban lévő kutatás terméke, s ebből adódóan bizonyos kérdésekben még csak részleges válaszokat tudok megfogalmazni.

Erőszakos elitcsere a Rákosi-korszakban

A visszatekintést az 1945-ös esztendővel szükséges kezdeni, mivel ez több szempontból is fordulópont. A földreform-rendelet kimondta az 1000 holdon felüli birtokok teljes kisajátítását élő- és holt felszereléssel együtt, így a nagy- és középbirtokos réteg szinte teljes egészében elvesztette gazdasági bázisát.⁴ A korábbi hatalmi befolyásuk is megszűnt, hiszen a politikai intézményrendszer átalakulása miatt a törvényhozásból, államapparátusból is kiszorult az egykori arisztokrata és dzsentri réteg. Mindezek a változások abba az irányba mutattak,

³ Ez a meghatározás lényegében megegyezik a nemzetközi szakirodalomban használatos „gazdasági elit” fogalommal. A legfrissebb kutatási eredményeket foglalja össze az alábbi kötet: *European Economic Elites Between a New Spirit of Capitalism and the Erosion of State Socialism*. (Eds. Christoph Boyer – Friderike Sattler) Berlin, 2009.

⁴ Szakács Sándor: A földosztástól a kollektivizálásig, 1945–1956. In: *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Szerk. Gunst Péter. Bp. 1998. 287–297.

hogy a hagyományos nagybirtokos elit felszámolásával vidéken a gazdagparasztság került domináns helyzetbe. Úgy tűnt, hogy maga a földreform is nekik kedvezett, hiszen míg az úgynevezett úri birtok esetén 100 kh-ban, addig a paraszti birtok esetében 200 kh-ban határozták meg a mentesítés határát.⁵

A gazdagparasztság ezt követően néhány évre az agrártársadalom kizárólagos elitcsoportjává vált. Ők birtokolták a legtöbb földet, s közismert, hogy a paraszti értékrendben a legfőbb értékmérő a föld nagysága volt. Nem véletlen, hogy többnyire a gazdagparaszti családokból került ki a falu választott vezetője, a bírósági elnök.

Az agrár-elit a következő hatalmi beavatkozással 1948/49-től kezdve szembesült, amikor a kommunista párt egyértelművé tette, hogy a mezőgazdaság területén is hozzákezd a szovjetesítés felgyorsításához. Megindult a kollektivizálás, azaz a paraszti kisüzemek termelőszövetkezetekbe való átszervezése, s ennek szerves részét képezte a gazdagparasztság elleni kampány.⁶ A „kuláknak” nevezett módos paraszti réteg lett a falusi osztályellenség, amely – a korabeli hivatalos ideológia szerint – minden erővel meg akarja akadályozni, hogy a parasztság belépjen a jövő útját jelentő fejlett szocialista üzemekbe, a tsz-ekbe, állami gazdaságokba. A párt a legkülönbözőbb eszközökkel igyekezett korlátozni, majd felszámolni gazdasági és közéleti befolyásukat.⁷ A kulákpolitika eszköztárába beletartoztak a gazdasági és adminisztratív eszközök, csakúgy, mint a fizikai erőszak, a börtön és a munkatábor.

A mértéktelen elvonás és a büntető szankciók együttes hatásaként 1950–51-re juttatta a „kulákokat” hatalom a gazdasági ellehetetlenülés állapotába.⁸ A kommunista párt azonban nem elégedett meg a gazdagparaszti elit ellehetetlenítésével, egyidejűleg mindent megtett a falu tradicionális hatalmi viszonyainak a szétzilálása érdekében. Közismert, hogy a falusi társadalom elitjébe a leggazdagabb paraszti családok mellett beletartozott a pap, a tanító és a jegyző. Az egyházi iskolák 1948. évi államosítása következtében kicserélődött a tanítók egy jelentős része. Az egyre durvábbá váló egyházellenes kampány erőteljesen szűkítette a papság mozgásterét.⁹ 1950-ben pedig átszervezték a közigazgatást, a

⁵ A földosztás végrehajtása során azonban nem mindenütt tartották tiszteletben ezt a törvényileg rögzített határt. Azokon a helyeken, ahol a törvényesen igénybe vehető föld nem volt elegendő az igények kielégítésére, ott a gazdagparaszti birtokokat érintette a földosztás. Uo. 291–293.

⁶ A Rákosi-korszak agrárpolitikájáról bővebben lásd: Donáth Ferenc: Reform és forradalom. Bp. 1977. 131–156.; Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956. Békéscsaba, 1993.; Nagy József: A paraszti társadalom felbomlásának kezdetei, 1945–1956. Bp. 2009.; Orbán Sándor: Két agrárforradalom Magyarországon. Bp. 1972. 65–130.; Szakács Sándor: A földosztástól a kollektivizálásig, 1945–1956. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Szerk. Gunst Péter. Bp. 1998. 330–343.

⁷ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) MOL M-KS-276. f. 53. cs. 48. ö. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1950. március 23-i üléséről. 2. napirend: A KV Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának jelentése a kulákság korlátozásáról. Ea.: Hegedűs András

⁸ 1952-re földterületük háromnegyed részét felajánlották az államnak, de ekkorra már a mezőgazdasági gépeik nagy része is állami tulajdonba került.

⁹ Gergely Jenő – Izsák Lajos: A huszadik század története. Bp. 2000. 283–295.

régi önkormányzati formákat megszüntették, s a helyükön községi, városi (kerületi), járási és megyei tanácsok épültek ki.¹⁰ Az államhatalom új helyi szervei választások útján jöttek létre, önállóságuk azonban formális volt. Alsó szinten a helyi tanácsok működését a helyi pártszervezetek (pártbizottságok), a járási, megyei államigazgatási szervek vezetőit pedig a párhuzamos (járási, megyei) pártszervek irányították és ellenőrizték.

Már az eddigiek is jelezték, hogy az 50-es évek első felét igen jelentős kádermozgások jellemezték országszerte.¹¹ Vidéken az új elit meghatározó szereplője a párttitkár és a tanácselnök lett, s mellettük megjelentek az új gazdasági szervezetek, elsősorban a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek (tsz-ek, állami gazdaságok) és a gépállomások vezetői is. Annak ellenére, hogy a mezőgazdaságot nem sikerült úgy beilleszteni a tervgazdálkodás rendszerébe, mint az államosított ipari üzemeket, a stratégiai és taktikai döntési szintek szétválasztása itt is megfigyelhető. Az Országos Tervhivatal és a minisztériumok elvonták a gazdasági stratégia formálásának a lehetőségét, s a termelő egységek vezetésének munkáját döntően a tervek végrehajtására korlátozták.¹² Ez helyi szinten úgy jelentkezett, hogy a különböző gazdaságirányítási, valamint párt- és tanácsi szervek napi szinte beleszóltak a gazdálkodás menetébe. Nemcsak a vetéstervet határozták meg, hanem azt is előírták, hogy melyik munkafázist mikor és hogyan kell elvégezni. „Apelláta nem volt, amit a járás megszabott, azt vállalni kellett, ha bírtuk, ha nem. Akkor az volt a jelszó – emlékszik vissza egy akkori tsz-elnök – hogy nincs mese, meg hogy nem érdekes. Mit tehetett az elnök? Végrehajtotta a parancsot.”¹³

A szocialista mezőgazdaság vezetőinek kiválasztásában egyértelműen a lojalitáskritériumok, mindenekelőtt a párttagság és a származás váltak fontossá.¹⁴ Ebből adódóan ezekre a posztokra részint szegényparaszti sorból származókat, részint városi, párthű munkás-kadereket állítottak. A hiányzó tapasztalat és szakértelem miatt ezek az új vezetők nemigen számíthattak a helyi társadalom tiszteletére.¹⁵ Az 50-es években zajló radikális gazdasági és társadalmi változások olyannyira felbolygatták a falusi viszonyokat, hogy tulajdonképpen a falusi társadalomnak évekig nem volt valódi elitcsoportja.

¹⁰ Uo. 306–321.

¹¹ Gyarmati György: A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. Valóság, 1991/2. 51–63.

¹² Pető Iván – Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Bp. 1985. 151–167.

¹³ Márkus István: Mit láttam falun? (1945–1966) Bp. 1967. 147.

¹⁴ A képzettség, a szaktudás, a hozzáértés nemcsak leértékelődött a korszakban, hanem sok esetben még gyanússá is vált. A mezőgazdasági vezetők képzettségi szintjéről lásd: Fazekas Béla: A mezőgazdasági termelészövetkezeti mozgalom Magyarországon. Bp. 1976. 94–95.

¹⁵ Ez a kényszerű elitcsere jól dokumentáltan nyomon követhető az alábbi munkában: Magyar Bálint: Dunaapáti 1944–1958. (Dokumentumszociográfia) I–III. kötet. Bp. 1988.

Az 1956. októberi és novemberi vidéki események azonban bebizonyították a paraszti társadalom gyors regenerálódó képességét. A helyi közösségek a forradalom napjaiban nagyon rövid idő alatt megszervezték magukat. Új hatalmi szerveket és saját fegyveres erőt, nemzetőrséget hoztak létre, valamint megválasztották az új vezetőket. Egyúttal megfogalmazták a kormány felé azokat a tennivalókat, amelyekben sürgős intézkedést vártak.¹⁶ Ha ezeket jobban szemügyre vesszük, akkor látható, hogy szinte egy az egyben a Rákosi-féle agrárpolitika következetes elvetését tartalmazták.

Új agrár-elit a Kádár-korszakban

A nagy társadalmi ellenállás közepette hatalomra kerülő Kádár-kormány 1956 novemberében hamar megértette, hogy létkérdés számára az élelmiszerkészletek felett rendelkező parasztsággal való megegyezés. Ezzel magyarázható, hogy forradalmi követeléseiből legtöbbet a parasztság tudott megvalósítani november 4-e után. Megszűnt az olyanmire gyűlölt beszolgáltatási rendszer, lehetővé vált a tsz-ekből való kilépés.¹⁷

1956 után a hatalom és parasztság viszonyában új minőség kezdődött. Míg Rákosiék nagyon agresszív, sok konfliktust indukáló agrárpolitikát folytattak, addig Kádárék 1956 tapasztalatainak hatására a mezőgazdasági termelőkkel kapcsolatban minimalizálni, illetve megelőzni igyekeztek a konfliktusokat. Ez a fajta problémakezelés nemcsak a forradalom leverését követő közvetlen időszakban volt jelen, hanem változó intenzitással ugyan, de a későbbiekben is fennmaradt. Jól példázza ezt a kollektivizálás befejezésének története.

A szocialista mezőgazdaság történetével foglalkozó munkák mindegyike kitér arra a fontos kérdésre, hogy mivel magyarázható az 50–60-as évek fordulóján a kollektivizálás sikere? Közismert, hogy Magyarországon a kommunista párt az 50-es évek első felében két alkalommal próbálkozott meg a parasztgazdaságok kollektivizálásával, de mindkét alkalommal kudarcot vallott.¹⁸ A kádári vezetés viszont három év alatt úgy abszolválta ezt a feladatot, hogy nem bontakozott ki vidéken komolyabb ellenállás, s az élelmiszerellátás helyzete – az időről-időre felmerülő kenyérgabona- és hús-hiány ellenére – nem vált kritikussá.¹⁹

Az agrártörténeti feldolgozások a siker okai közül általában az alábbiakat emelik ki. Az 1959–1961 közötti években minden addiginál több beruházást és szakembert csoportosítottak át a mezőgazdaságba. Igen nagy jelentőséggel bírt, hogy a tsz-tagságra is kiterjesztették a nyugdíjjogosultságot és a társadalombiz-

¹⁶ Erről bővebben lásd: Varga Zsuzsanna: Paraszti követelések 1956-ban. In: 1956 és a magyar agrártársadalom. Szerk. Estók János Bp. 2006. 81–104.

¹⁷ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, 1956. Bp. 1957. 62., 263.

¹⁸ Az 50-es évekbeli kollektivizálási kampányok történetéről lásd az 5. lábjegyzetben szereplő munkákat.

¹⁹ MOL M-KS-288. f. 4/46-47. ö.e. Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1962. március 28–30-i üléséről. 1. napirend: A mezőgazdaság helyzete és a további feladatok.

tosítást. Törvényileg szabályozták, hogy a közös gazdaságba bevitt földért a tsz köteles volt földjáradékot fizetni. Kimondták azt is, hogy minden tsz-tagot megillet egy maximum 1 kh nagyságú háztáji földterület.

Nagy jelentőséggel bírt az is, hogy a hatalom a korábbiaktól eltérően nem a parasztság szegényebb, vagy éppen nincstelen rétegeit tekintette fő bázisnak, hanem a nagyobb gazdálkodási tapasztalatokkal rendelkező kis- és középparasztságot. Az agitátorok először a falvak legtekintélyesebb gazdáit igyekeztek rábírni a belépésre, azt remélve, hogy példájukat követik majd a többiek, s így meggyorsítható a tsz-ek szervezése. Ehhez az MSZMP azzal teremtette meg az előfeltételt, hogy lehetővé tette a korábban „kuláknak” nyilvánított gazdák belépését a téeszbe. Sőt, az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet azt is engedélyezte, hogy a „volt kizsákmányolók”, azaz egykori „kulákok” a vezetőségbe is bekerülhessenek.²⁰

Míg az 50-es években a párt gyakorlatilag kinevezte a tsz-ek „választott” vezetőit, azaz politikailag megbízható szegényparaszti, illetve városi munkáskadereket helyezett a tsz-ek élére, addig az utolsó téeszésítési hullám során a pártszervek sok helyütt átengedték a döntés jogát a helyi közösségeknek. Ilyen módon jól gazdálkodó, köztisztelőben álló gazdák is betölthettek vezetői posztokat (elnök, főmezőgazdász, főkönyvelő stb.). Ezek közül most csak az elnöki tisztségre térnek ki röviden.

A kutatás jelenlegi fázisában sajnos nem tudjuk pontosan meghatározni a „kebelbéli” tsz-elnökök arányát²¹, jelentőségük mégis számos területen megragadható. Ez a tsz-elnöki gárda épp a helyi kötődése miatt, nemcsak a felettes szervek elvárásaira kellett, hogy figyeljen, hanem a tagság igényeire, elképzeléseire is, s ezáltal közvetítő szerepet töltött be a hatalom és a parasztság között. Úgy vélem, döntően ennek köszönhető, hogy a szovjet modelltől eltérő érdekelt-ségi megoldások engedélyezése nemcsak átmeneti engedményként jelentkezett a téeszésítés alatt, hanem a későbbiekben az agrárpolitika tartós elemévé vált.²² A részes művelés, természetbeni premizálás, a családi területfelosztás mind-mind elősegítették a termelőszövetkezeti gazdálkodás stabilizálódását.

²⁰ Az 1959. évi 7. sz. tvr. 11. §. 2. pontja így fogalmazott: „Az a termelőszövetkezeti tag, aki korábban kizsákmányoló volt, csak abban az esetben választható meg tisztségre, illetőleg tartathatja meg tisztségét, ha a termelőszövetkezetben legalább két éven át végzett példamutató munkájával a tagság megbecsülését kiérdemelte. E rendelkezés alól a megyei tanács végrehajtó bizottságának elnöke esetenként kivételt engedélyezhet.” Lásd: A mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályok. Bp. 1959. 8.

²¹ Az MSZMP KB Párt- és Tömegszervezetek Osztály anyagaiból eddig feltárt adatok szerint az 1959–61 között megválasztott elnökök többségének jelölésében részt vett a tagság, de még minden negyedik elnök kihelyezéssel került a posztjára.

²² Erről bővebben lásd: Varga Zsuzsanna: Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967. Bp. 2001. 82–103.

Az érdekérvényesítés új útjai

A 60-as évek közepére megszűnt a rendszeres kenyérgabona-import, s javult a húsellátás is.²³ Mindezek az eredmények nagy aduvá váltak az új agrár-elit kezében. Nem véletlen, hogy ezekben az években egyre több jele volt annak, hogy erősödik az agrárium érdekérvényesítő ereje. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ekkoriban kezdett aktivizálódni az agrár-lobbi.

Az a tény, hogy a szocialista társadalomban is kialakultak és működtek érdekérvényesítő csoportok, hosszú ideig tabu-témának számított. Ennek háttérében az húzódott meg, hogy a kommunista párt az érdekviszonyok hierarchikus „szentháromságából” kiindulva magának tartotta fenn a jogot, hogy felismerje és képviselje a társadalmi (össznépi) érdeket. Ez szorosan összefüggött azzal, hogy az érdekek felülről lefelé rangsorolódtak. Első volt tehát a társadalmi/népgazdasági („össznépi”), második a vállalati vagy csoportérdek s az utolsó az egyéni. Ez egyben érvényesíthetőségi rangsor is, azaz a párt által képviselt népgazdasági, illetve állami érdek mindig fölényben volt a vállalati, a szövetkezeti csoportérdekkel vagy éppen a tagság érdekeivel szemben.

A valóságban azonban már a Rákosi-korszakban kiforrálódott egy nehézipari, hadiipari lobb. A Kádár-korszakban pedig az életszínvonal-politika, s ezen belül az élelmiszer-termelés kiemelt fontossága révén az agrárérdekek is előtérbe kerültek. Ezt a folyamatot a szakirodalom csak utalásszerűen érinti, többnyire nem lép túl azon, hogy felsorolja az agrár-lobbi képviselőit. Elsőként általában Fehér Lajos neve szerepel. Ő bármilyen posztot is töltött be, mindig az agrárérdekek elkötelezett képviselője volt.²⁴ Munkatársai és hívei közül Erdei Ferencet, Csizmadia Ernőt, Keserű Jánost, Dimény Imrét, Romány Pált szokták megemlíteni.

Az eddigi kutatásaimból kiderült, hogy az említett agrárpolitikusok hatékony érdekérvényesítő tevékenységének köszönhetően a 60-as évek folyamán nemcsak a szovjet modelltől eltérő szövetkezeti kezdeményezéseket sikerült elfogadtatni a politikai vezetéssel, hanem ezek legalizálása is megtörtént a gazdasági reformfolyamat során.²⁵ További sikereik közé tartozott, hogy a Nyugat felé való nyitás részeként Magyarország 1967-ben tagja lett az ENSZ Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezetének (FAO). Az 1960–70-es évek fordulójától megélénkülő agrárdiplomácia fontos szerepet játszott az egyoldalú, keleti orientáció

²³ MOL M-KS-288. f. 28/1965/14. ö.e. A Belkereskedelmi Minisztérium jelentése a közellátás helyzetéről. 1965. december 10.

²⁴ Fehér Lajos (1917-1981) a debreceni református kollégiumot végezte el. 1945 után újságíró volt, igazgatót állami gazdaságot, mégis agrárpolitikusként vált ismertté. 1957–62 között a párt Mezőgazdasági Osztályát vezette, majd pedig 1974-ig miniszterelnök-helyettesként felügyelte a mezőgazdaságot.

²⁵ Mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény. Földjogi törvény. Bp. 1968. 9–261.

csökkentésében.²⁶ A tudományos és kereskedelmi kapcsolatok bővítésével a nyugati agrárvilág termelési tapasztalatai beáramolhattak Magyarországra. Mi több néhány ágazatban a legmodernebb nyugat-német és amerikai technológiát sikerült megvásárolni, s idehaza elterjeszteni.²⁷ Ennek természetese az is előfeltétele volt, hogy az agrár-lobbi a 60-as évek utolsó harmadában egyre több beruházást harcolt ki az agrárszektornak.²⁸

Ez az időszak megkülönböztetett figyelmet érdemel azért is, mert az agrár-érdekérvényesítés intézményesülése terén nagy előrelépés történt. Elsőként a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM) létrejöttét szükséges megemlíteni.²⁹ Az integrált minisztérium 1967-es megszervezésére így emlékezett vissza az új miniszter, Dimény Imre. „A feladat politikai jellegű egyeztetését Fehér Lajos és Nyers Rezső látta el. Ez volt Magyarországon az első olyan miniszteriális intézmény, amely alkalmazkodott az 1960-as évek közepén megindult gazdasági mechanizmus új rendszeréhez. Az új minisztérium a korábbi operatív irányító tevékenység helyett, főleg igazgatási, hatósági, közgazdasági-szabályozási és műszaki-fejlesztési feladatokat látott el. Merőben új feladat volt ez. ... Az új minisztérium megszervezésével, működésének gyors beindításával sok „ellenséget” is szereztünk, főleg a politikai szférában. Ügymond erős dogmatikus politikai ösztűz közepette kezdtünk munkához, s végig „tűzközelben” dolgoztunk. ... Jelszavunk a szakmai felkészülés, a szakmaszeretet, a tudás és a hivatástudat volt. Ez pedig minden nap a politikai ellenszenv erősödését eredményezte. Ezzel az erős dogmatikus politikai nyomással csak úgy küzdhattunk meg, úgy tudtunk ellenállni, hogy Fehér Lajos és Nyers Rezső bizalmát bírtuk, akik ún. politikai „ernyőt” tartottak fejkünk fölött.”³⁰

Az érdekérvényesítés másik fontos szervezeti bázisává a termelőszövetkezetek területi szövetségei váltak. A területi szövetségek 1967. évi megalakulása azt jelentette, hogy a mezőgazdasági termelés túlnyomó hányadát adó tsz-ek hivata-

²⁶ Gunst Péter – Estók János – Fehér György – Varga Zsuzsanna: *Agrárvilág Magyarországon, 1848–2002*. Bp. 2003. 312–315.

²⁷ A technológiai újdonságok befogadásának és adaptálásának fontos előfeltétele volt, hogy a közép- és felsőszintű agrárokztatás tömegessé válásával a termelőszövetkezetekben megfelelő vezető- és szakembergárda alakult ki a hetvenes évek elejére. Lásd: Juhász Pál: *Az agrárértelmiség szerepe és a mezőgazdasági szövetkezetek*. Medvetánc, 1982/4–1983/1.

²⁸ 1966–1970 között minden korábbinál magasabbra, 18%-ra emelkedett a mezőgazdasági beruházások aránya. Az 1971–1975-re szóló IV. ötéves terv előirányzatai további eltolódást mutattak a mezőgazdaság javára. Pető Iván – Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*. I. Bp. 1985. 531–534.

²⁹ Az 1967. évi 8. számú törvényerejű rendelet értelmében a Földművelésügyi Minisztérium, az Élelmezésügyi Minisztérium és az Országos Erdészeti Főigazgatóság, valamint az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatal összeolvadásával létrejött a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium (MÉM). Lásd: *A magyar állam szervei 1950–1970*. Bp. 1993. 323–326.

³⁰ *A Magyar Tudományos Akadémia 50 éve*. Szerk.: Kovács Ferenc. Bp. MTA Agrártudományok Osztálya, 1999. 467.

losan elismert, önálló érdekképviselőhez jutottak.³¹ Nem kis vitával ugyan, de elfogadta a legfelső politikai vezetés, hogy a termelőszövetkezeti tagág érdeke képviselőre és védelemre szorul, s egyúttal azt az elvet is, hogy erre az érdekeltek választott szervei hivatottak.³²

A termelőszövetkezetek gazdálkodását és szervezeti működését alapvetően érintő jogszabályokban, ár- és pénzügyi intézkedésekben miniszteri szinten a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának vétőjoga volt. Ha a vélemények eltértek, akkor az illetékes miniszter a vitás kérdést döntés végett köteles volt a kormány elé terjeszteni még akkor is, ha a rendelkezés kiadása egyébként miniszteri hatáskörbe tartozott.

***

Természetesen a pártállami rendszer struktúrájában továbbra is maradtak formális és informális korlátai az ágazati, illetve korabeli szóhasználattal csoport-érdekek érvényesülésének. Alaposan megtapasztalta ezt az agrár-lobbi a 70-es évek elején, a gazdasági reform lefékezésével összefüggésben. A mezőgazdasági reform nemcsak korábban indult, hanem radikálisabb megoldásokat is hozott, mint az általános gazdaságirányítási reform. Nem meglepő hát, hogy a hatalmi és a piaci logika ütközése épp az agrárium területén jelentkezett legmarkánsabban. Az agrár-lobbi és a nehézipari lobbikonfrontációja tehát egy szélesebb politikai küzdelem – a konzervatív baloldali és a reform-kommunista csoportosulások közötti harc – részét képezte. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy milyen színtereken és eszközökkel zajlott ez a formailag ideológiai mezbe burkolt, valójában kőkemény érdekharc, egy önálló tanulmányt igényelne. Hasonlóképpen annak vizsgálata is, hogy miképpen érintette az agrár-lobbi érdekérvényesítő erejét az a tény, hogy a 70-es évek folyamán az agrár-eliten belül egyre nagyobb szerephez jutott egy felsőfokú végzettségű, technokrata menedzseri réteg.

Mint látható, a kutatók számára fel van adva a lecke. Úgy vélem, hogy a jelzett kérdések megválaszolása nem pusztán az agrártörténet, hanem a Kádár-korszak valóságos társadalomtörténeti "tablójának" elkészítése szempontjából is jelentőséggel bír.

³¹ A tsz-ek a szövetsegekhez önkéntesen, a szövetkezeti közgyűlés határozata alapján csatlakoztak; minden tagszövetkezet küldöttje útján vett részt a területi szövetség munkájában és irányításában; a szövetségekben nem érvényesült az alá- és fölérendeltség, azaz sem a tagszövetkezetek nem voltak alárendelve szövetségüknek, sem pedig a területi szövetségek és a TOT között nem volt hierarchikus kapcsolat. Erről bővebben lásd: Szemes Lajos: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek érdekképviselője. Bp. 1970.

³² MOL M-KS-288.f. 5/384. ö.e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1966. január 4-i üléséről.; MOL M-KS-288.f. 38/3. ö.e. Előterjesztés a Szövetkezetpolitikai Munkaközösséghez a termelőszövetkezetek együttműködésének és érdekképviselőjének működési irányelveiről. (1967. február 20.); Uo. 6.ö.e. Előterjesztés a Szövetkezetpolitikai Munkaközösséghez a tsz-ek területi szövetségeinek létrehozásáról. (1967. május 26.)